

سومین همایش ملی

بانوک هزاره اسلام

بزرگداشت حضرت خدیجه

۳۰ دی ماه ۱۴۰۰ ، استان یزد

ISC
Islamic World Science Citation Center

CIVILICA

SID

سیره اجتماعی حضرت خدیجه (سلام الله علیها)

دکتر فاطمه پهلوان شمسی^۱

دکتر عظامحمد رادمش^۲

چکیده

آنچه حضرت خدیجه (س) را به عنوان اسوه برای زنان دیگر قرار داد، گذشته از کمال دینداری وی، ابعاد رشد اجتماعی و مهارت‌های ایشان در جامعه معاصر خود و پیوند آن با جامعه امروزی است. حضرت خدیجه (س) قبل از اسلام در جزیره العرب به عنوان یک خانم ممتاز در وجوه مختلف بود از جمله: محبوبیت وی نزد پدر و مادر، خاندان، بستگان و قبیله بود. وی قبل از اسلام، بانویی مدبر و آینده‌نگر بود که تجارت گسترده و فراگیر آن حضرت تا شام و مناطق دیگر، آوازه ممتاز بودن وی را تا قبل از اسلام جهانی کرده بود. همچنین متانت، عفاف و فضایل اخلاقی ایشان در محیط کسب و کار زنان همگان بود. آن حضرت، در میان زنان جامعه مقام برجسته اخلاقی و اجتماعی داشت و در زمان جاهلیت که زنان دارای نقش اجتماعی نبودند، نقش اجتماعی حضرت خدیجه (س)، به زن شخصیت و منزلت داد و ضرورت اتخاذ سیاست حضور زن و مرد در حوزه عمل سیاسی برای حفظ اصالت آموزه‌های آیین نبوی در همیشه تاریخ را آشکار می‌سازد. در این مقاله با توضیح و تبیین رشد اجتماعی و تطبیق آن با شخصیت حضرت خدیجه (س) به دستاوردهای مهم این امر پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: حضرت خدیجه (س)، حضرت محمد (ص)، رشد اجتماعی.

^۱. مدرس دانشگاه fpahlavan@gmail.com

^۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد، ایران.

۱- مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است و بدون ارتباط با افراد جامعه، هرگز نمی‌تواند به مراحل رشد و کمال برسد. انسان هم در تأمین نیازهای مادی و هم در تأمین نیازهای معنوی مثل مهر و محبت و دوستی به فردی احتیاج دارد که او را دوست بدارد و او نیز آن را دوست داشته باشد. بنابراین انسان ناگزیر از حیات اجتماعی است و بسیاری از موهبت‌های زندگی خویش را مدیون جامعه می‌داند و او همواره از دیگران خیر و برکت دریافت می‌دارد. چنانکه رسول گرامی اسلام می‌فرماید: «دست خداوند به همراه جماعت است.» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۱، ج ۲: ۵۳۷) تنها در سایه احساس مسئولیت در برابر جامعه است که رعایت حقوق دیگران معنا پیدا می‌کند و شومی ظلم و ستم آشکار می‌شود. در نهاد انسان، گرایش به پیوستن به «کل» وجود دارد و فطرت انسان، او را به سوی اجتماع سوق می‌دهد. یکی از آیاتی که بر این اجتماعی بودن انسان دلالت دارد، عبارتند از:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (سوره حجرات/آیه ۱۳)؛ ای مردم! شما را از مردی و زنی آفریدیم و شما را ملتها و قبیله‌ها قرار دادیم تا به این وسیله یکدیگر را بازشناسید (نه اینکه به این وسیله بر یکدیگر تفاخر کنید) همانا گرامی‌ترین شما نزد خداوند متقی‌ترین شماست. در صدر اسلام نمونه‌های زیادی داریم که به رشد اجتماعی رسیده‌اند و سر چشمه‌های اخلاق این روزگار بعد از قرن‌ها محسوب می‌شوند. با مطالعه سیره و زندگانی حضرت خدیجه (س) خواهیم دانست که ایشان در همه عرصه‌های زندگی به عنوان نمونه کامل انسانی است که دارنده تمام کمالات و فضایل اخلاقی است. می‌توان گفت ایشان الگوی مناسبی برای افراد بشریت هستند.

یافته این پژوهش به روش کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی می‌باشد. حضرت خدیجه شخصیتی است که دارای رشد اجتماعی و اخلاقی بوده وضعیت دوران زندگانی آن حضرت و نوع مواجهه این بانوی ارجمند با رخداد‌های گوناگون سبب می‌شود تا امروز بتوان به عنوان الگوی جاودان زن مسلمان یاد کرد.

۱-۱- پیشینه تحقیق: درباره حیات درخشان این بانوی قهرمان، تاکنون دهها کتاب و مقاله نگارش یافته و تاریخ‌نگاران شیعه و سنی هرکدام دیدگاه خویش را به زندگانی و قهرمانی این بانوی بزرگ نگریسته و آن را مورد تحلیل و تجلیل قرار داده‌اند. نوشته‌های حاضر به گوشه‌هایی از ویژگیهای اجتماعی این بانوی گرامی پرداخته است.

۲- بحث: می‌توان گفت یکی از راهها برای رسیدن به مدینه فاضله، توجه انسان به رشد اجتماعی است که این رشد در سایه تعلیم و تربیت به دست می‌آید. توجه به زندگی بزرگان در صدر اسلام نشان از این

دارد که در تمامی زمانها تعلیم و تربیت و رسیدن انسان به کمال جایگاه اساسی داشته و شرط مهم برای پیشرفت و رسیدن جامعه به شرایط آرمانی و اسلامی بوده است. انسان برای کامل شدن و نیل به اهداف روحی و عرفانی و کمالی خود نیازمند تعلیم و تربیت در سایه الگوی صحیح است. جایگاه و نقش حضرت خدیجه در سخت ترین دوران تاریخ اسلام بر کسی پوشیده نیست. او در دوران بعثت با حمایت‌های مادی و معنوی خویش از پیامبر اکرم (ص) نقش مهمی را در تثبیت و گسترش اسلام ایفا کرد. او یک الگوی نمونه برای زنان و مردان جامعه می‌باشد؛ چراکه در وجود ایشان ارزش‌ها و کمالات انسانی فراوان بوده است. او تمام دارایی و امکانات اقتصادی و هستی خویش را در راه رضای حق بخشید و نیز با حمایت‌های روحی، روانی و اجتماعی از پیامبر در ترویج اسلام و پیشبرد اهداف آن نقش بسزایی داشت و با این کار نام خویش را به عنوان الگوی واقعی و راستین تاریخ آفرینش ثبت نمود.

۲-۱- شرح احوال حضرت خدیجه (س)

خدیجه (س) دختر «خویلد بن اسد بن عبدالعزی بن قصی بن کلاب» اولین و شایسته ترین همسران رسول خدا است (ابی الحدید، ۱۵: ۱۳۸۷). در دامن طبیعت پاک حجاز و در زیر آسمان پرستاره مکه، در قلب شبه جزیره عربستان در خانواده‌ای فرهنگ‌ساز و بیگانه با آداب و رسوم خرافی روزگار، دختری چشم به جهان گشود که در زندگی تاریخ سازانه‌اش نشان داد که ریشه‌ای به زلالی آب زمزم و فطرتی به زلالی آبشارهای بلند و دور از دسترس دارد. پس از ولادت او، خاندانش، برخلاف رسم سیاه زمانه (زنده به گور کردن دختران)، ولادت او را گرامی داشتند و پدر و مادرش «خویلد» و «فاطمه» در همان مراسم ساده و روح بخش، نام او را «خدیجه» به مفهوم گسسته و بیگانه از زشتی‌ها و ناپسندی‌ها برگزیدند. بنا بر روایت حکیم بن حزام پسر عموی خدیجه پانزده سال پیش از عام الفیل در مکه به دنیا آمد (ابن بابویه، ۱۹: ۱۳۶۱). حضرت خدیجه پانزده سال قبل از ولادت پیامبر اسلام در شبه جزیره عربستان چشم به جهان گشود (ابن جوزی، ۱۴۰۷م: ۲۲). زمان درگذشت حضرت خدیجه (س) را به اختلاف، سه تا سی و پنج روز پس از درگذشت ابوطالب (ع)، در دهم رمضان سال دهم بعثت، یعنی سه سال پیش از هجرت و در سن ۶۵ سالگی دانسته‌اند. بدن مطهر آن حضرت در قبرستان حجون دفن شد. رسول خدا (ص) از این مصیبت سخت محزون گشت و آن سال را به جهت از دست دادن دو یار با وفای خویش، سال حزن و اندوه نامید (یعقوبی، بی تا: ۳۵).

۲-۲- مبانی قرآنی حضور زنان در اجتماع

در اسلام، زنان چون مردان در بیشتر مسایل اجتماعی پایگاه و جایگاهی مناسب دارند و از حرکت‌های اجتماعی و فعالیت‌های گروهی منع نگردیده‌اند؛ بلکه طبق تعالیم مسلم قرآن، مسئولیت‌های اجتماعی به‌طور

یکسان متوجه مرد و زن است؛ چه آنکه در آئین توحیدی اسلام زن همپای مرد، تکامل پذیر و اوج‌گرا است و در پرتو شناخت و عمل به معراج می‌رود و به تعالی ممکن برای نوع انسانی دست می‌یابد. در این نیز تردیدی نیست و آیات قرآنی نسبت به آن صراحت دارد. قرآن هر گاه از کمالات و ارزش‌های والایی که انسان‌ها بدان می‌رسند، سخن می‌گوید، زنان را نیز همدوش و همسان مردان مطرح می‌کند:

«ان المسلمینَ و المسلماتِ و المؤمنینَ و المؤمناتِ و القانتینَ و القانتاتِ و الصادقینَ و الصادقاتِ و الصابریینَ و الصابراتِ و الخاشعینَ و الخاشعاتِ و المتصدقینَ و المتصدقاتِ و الصائمینَ و الصائماتِ و الحافظینَ فروعهم و الحافظاتِ و الذاکرینَ اللهَ کثیراً و الذاکراتِ أعد اللهَ لهم مغفرةً و أجراً عظیماً» (احزاب، ۳۵).

در این آیه کریمه، اسلام و ایمان، قنوت، صدق، صبر، خشوع، صوم، خویشتن‌داری، پاکدامنی و ذکر کثیر و... برای مرد و زن برابر آمده و اثبات شده است که هر یک از دو جنس می‌توانند به این مقامات دست یابند و در تکامل و عروج یکسان باشند و به مقامات بالای قرب و معنویت برسند. در جامعه اسلامی، حسن خلق و پای بندی به اخلاق، اهمیت فراوان دارد و به طور کلی هدف نهایی آفرینش، کمال و قرب الهی است و این مهم، با داشتن اخلاق حسنه میسر است (طغیانی، حاتمی، ۱۳۹۰: ۶۶)

به طور کلی نقش اجتماعی حضرت خدیجه در زندگی پیامبر را می‌توان در چندبعد تقسیم نمود:

۲-۳- حضرت خدیجه و جامعه

دین از آن جهت که بشر را با دید جمعی می‌نگرد و برای انسان یک هویت جمعی قائل است، یک سلسله وظایفی را به عنوان مسائل اجتماعی مطرح می‌کند و دین‌داران را به انجام آن وظایف فرا می‌خواند. آنها که از نبوغ برخوردار نیستند، یا تک اندیشند، خطوط کلی اجتماعی را درک نمی‌کنند یا اگر خطوط کلی جامعه را درک کردند، توان نثار و ایثار ندارند، لذا در صحنه اجتماع قدم نمی‌نهند. اگر کسی اهل قیام و اقدام بود، معلوم می‌شود که هم مسأله هویت اجتماعی بشر را خوب درک کرده و هم لزوم فداکاری برای گرامیداشت هویت جمعی را خوب تحصیل کرده است. بر این اساس، قرآن کریم در آیه ۶۲ سوره نور، مؤمنین راستین را چنین معرفی می‌کند: «انما المؤمنون الذین آمنوا بالله و رسوله و اذا کانوا معه علی امر جامع لم یذهبوا حتی یستأذنه»؛ مضمون آیه به این معنا است: (مؤمنین راستین کسانی هستند که هم از نظر عقیده به خدا و پیامبرش معتقدند و هم از نظر درک مسائل اجتماعی و هوش جمعی، جامعه را خوب می‌شناسند و در مسائل جمعی همواره حضور دارند و منزوی نیستند).

حضرت خدیجه، قبل از بعثت پیامبر (ص) یعنی در سال‌های جاهلیت، زندگی خود را با پیامبر اکرم (ص) آغاز کرده است؛ سال‌هایی که کرامت زنان نادیده گرفته می‌شد، دختران زنده به گور شده، فساد، فحشا، خرافه و شرک رایج و مرسوم و سراسر جامعه را فرا گرفته بود. رفتار و اعمال خدیجه کبری (س) در این دوران نشانگر شخصیت والای ایشان است، زیرا او هرگز دامن خود را به این مسایل آلوده نساخت و به عنوان طاهره قریش الگوی زنان و به عنوان تاجری موفق الگوی مردان هم عصر خویش بود و در طول ۲۵ سال زندگی مشترک با پیامبر (ص) همه جانبه از ایشان پشتیبانی می‌کرد. گسترش، بقا و تداوم اسلام با حمایت‌های مادی و معنوی بانویی بزرگوار انجام گرفت که حق بسیار بزرگی بر تمام مسلمانان دارد. حضرت خدیجه (س) با توجه به توانایی مالی و اعتباری که در بین اشراف قریش و توانمندان مکه داشت، یک زن در جامعه عرب بود. جامعه عربی که دختران و زنان را مایه ذلت و ننگی بزرگ دانسته و با زنده به گور کردن آنان سعی بر رهایی از ننگ داشتند. اما شخصیت، علم، اخلاق، کمالات و فضایل وجودی حضرت خدیجه (س) که در بالاترین حد خود قرار داشت، خط باطلی بود بر تمام باورهای غلطی که در مورد زنان، در اذهان افراد وجود داشت. حضرت خدیجه (س) نشان دادند که جایگاه انسانی زن و مرد یکسان است و جنسیت، معیاری برای تعیین جایگاه انسانی افراد نیست. آنچه ملاک ارتقاء مرتبه انسانی می‌باشد، میزان بهره‌مندی از تقوا و ایمان است. حضرت خدیجه (س) نیز بانویی بودند که در بهره‌مندی از تقوا و ایمان گوی سبقت را از دیگر افراد ربوده بود. وی بدون شک و تردید در پیشبرد دین اسلام به عنوان شخصیتی محوری به شمار می‌رود. خدیجه زمانی به پیامبر روی آورد که حضرت محمد (ص) جوانی بیش نبوده و از نظر اقتصادی نیز در شرایط نامطلوبی به سر می‌برد، اما او با توجه به درک صداقت و ایمان پیامبر و همچنین در نفوذ شخصیتی‌ای که پیامبر در بین مردم مکه برای خود کسب کرده بود، خود پیشگام ازدواج با ایشان گشت و پس از ازدواج نیز تمامی ثروت و اعتبار خود را در اختیار پیامبر قرار داد تا ایشان آن را در مسیر درست مصرف نماید.

۲-۴- نقش مدیریتی حضرت خدیجه

کلید آرامش، انضباط، استحکام و صمیمیت خانواده به دست زنان است و به دنبال آن موفقیت و آسودگی خاطر مرد نیز، به نوع رفتار و برخورد زن درون خانه بستگی دارد. بهترین و جامع‌ترین اسوه در این زمینه، حضرت خدیجه (س) است. خدیجه با نوری یگانه‌ای بود که عشق به پیامبر (ص) در وجود او نهاده شده بود. به همین جهت، او حبیبه دل پیامبر (ص) شمرده می‌شد؛ به نحوی که آن حضرت همواره، از وی به نیکی یاد می‌کرد. خدیجه بانوی بی‌بدیلی بود که قبل از ازدواج با پیامبر (ص) به همه خواستگاران خویش علی‌رغم حسب، نسب و موقعیت ممتاز عربی، جواب رد داده بود (حمیری، ۱۴۱۳ ق: ۳۲۵) وی از پاک‌ترین محمد (ص)، نجابت و حیای او مطلع بود و به صدق و صفای او ایمان داشت (ابن حماد

دولابی، ۱۴۱۷ق: ۲۷) وقتی که حضرت از وی خواستگاری کرد با دل و جان پذیرفت وی با خطبه پرشور ابوطالب (ع) که مطابق با شریعت ابراهیم (ع) و آیین حنیف بود به ازدواج پیامبر (ص) در آمد (همانجا) یکی دیگر از ابعاد مهم زندگی حضرت خدیجه (س) فرزندداری و فرزند پروری ایشان است. از نظر جایگاه مادر بودن اولاد یک مادر در دوران جنینی فرزندش، اعمال و کردارش و همچنین تغذیه و روحش بر روی جنین بسیار موثر است. درست است که حضرت زهرا وقتی حضرت خدیجه از دنیا رفت خردسال بودند اما بطن حضرت خدیجه پاک بود زیرا باید محل حفظ نطفه پاک باشد تا فرزندی مثل فاطمه (س) متولد شود که موجب فخر اسلام و جهان تشیع می باشد.

۲-۵- حمایت و ایجاد امنیت اجتماعی

بینش توحیدی و مرتبه ایمان افراد در تمام زندگی آن‌ها متبلور می شود و هر کس به اندازه معرفت و بندگی اش در برابر خدا، رفتار خود را سامان می دهد. در زندگی خدیجه (س)، خدا محوری بیش از هر چیز دیگر به چشم می خورد و در تمام جلوه های رفتار و گفتار ایشان حضور دارد. تا آن جا که در زندگی خانوادگی، تمام تقاضاها و گفتار و رفتار را با رضایت خدا می سنجید و همواره رضایت خدا را بر رضایت و راحتی خود مقدم می کرد. سیمای درخشان خدیجه در آینه سخن و گستره دل بی کران و پر معنویت پیامبر تماشایی است. خدیجه (س) همسر مهربان و با وفا و یاور صمیمی پیامبر بود. تاریخ جهان، زنی همانند خدیجه (س) که این گونه در راه خدا و رسیدن به اهداف مقدس شوهرش خدمتگزار باشد به خود ندیده است (میرشریفی، ۱۳۸۵: ۵۵) وی در ابعاد مختلفی نقش داشتند که مهمترین آنها عبارتند از تصدیق و تایید پیامبر اکرم، حمایت های روحی و عاطفی از پیامبر و نیز ارشاد و هدایت مردم به سوی خدا و پیامبر اکرم گوشه هایی از این خدمات ارزشمند است.

پایداری قهرمانه و شکیب وصف ناپذیر خدیجه در برابر توفان مشکلات، کارشکنی ها، زخم زبانها، تمسخرها، خشونت ها، تبعیدها، حصرها و رنجها، پایه پای پیامبر، چیزهایی نیست که تاریخ و حافظه تاریخی پژوهشگران آنها را از یاد ببرد. چرا که این گام آن بانوی آزاده و تاریخ ساز در پیشرفت دین و نجات جامعه و مردم بود.

حضرت خدیجه یکی حامیان اصلی در ترویج دین مبین اسلام بود. وی سخت ترین مشکلات و مصیبت ها و سختی ها را به خاطر حفظ ایمان به خدا و دفاع از اسلام و پیامبر اکرم تحمل کرد و هر روز گامی تازه در نیل به اهداف عالی اسلام برداشت. وقتی که وحی بر پیامبر نازل شد، پیامبر نگران برخورد مردم و عدم پذیرش از جانب آنها بود؛ خدیجه (س) برای این روح بزرگ و نگران مانند فرشته رحمت بود. نگاهی از روی احترام به او می کرد و می گفت: شادباش و پایدار به خدایی که جان خدیجه در دست توست.

من امید دارم که تو پیغمبر این امت باشی. خدای متعال تو را خوار نخواهد کرد، تو با خویشان نیک می کنی، راست می گویی، رنج می ببری، از مهمان پذیرایی می کنی و از تحمل زحمت در راه حق باک ندار (ابن هشام، بی تا: ج ۴: ۲۲۹) از این رو آن حضرت پیوسته در تمام طول زندگانی خود، هنگامی که نام خدیجه به میان می آمد خاطره آن بانوی فداکار را به بزرگی یاد می نمود؛ تا جایی که دوستان حضرت خدیجه را تکریم می نمود و با فرستادن هدیه برای آنان، یاد آن بانو را در خاطره ها زنده نگاه می داشت (ابن حیان، ۱۴۱۴: ج ۱۵: ۴۶۷). حضرت خدیجه (س) به شأن و جایگاه پیامبر خاتم اشرف و آگاهی کامل داشت و این مواجهه با پیامبر اکرم (ص) بیانگر ولایتمداری این بانوی عظیم شأن تاریخ اسلام است.

شهید مطهری نمونه عالی نقش موثر زنان در تمدن اسلام را به حضرت خدیجه (س) مثال زده و چنین می نویسد: «هنگام مبعث، چهره بانویی را مشاهده می کنیم که در آن وقت، سخت مایه تسلی خاطر پیامبر بوده است و در نهایت صمیمیت، تمام هستی خود را نثار اسلام کرده است. این بانو، «خدیجه» محترمه است که پانزده سال از حضرت محمد (ص) بزرگ تر بوده و وقتی از دنیا رفت، تقریباً ۶۵ ساله بود؛ اما رسول خدا تا پایان عمر او را فراموش نمی کرد و نامش که برده می شد، گاهی اشک در چشمش حلقه می زد و می گفت: نمی دانید از وقتی که مرا تنها گذاشته بودند، این زن چه فداکاریها کرد» (مطهری، ۱۳۶۸: ۴۰۴)

۲-۶- پیشگامی در نماز

. عوامل گوناگونی لازم است تا انسان بتواند اهداف متعالی انسانی خویش را طی کند و به کمال برسد. در این میان، وجود الگوی مناسب می تواند یکی از عوامل مؤثر در رسیدن انسان به اهداف متعالی اش باشد. بنابراین جامعه بشری فارغ از جنسیت زن و مرد، در پی ارائه الگوی کامل و جامع است که افراد بتوانند براساس آن اعمال و رفتار خود را در راستای نیل به سعادت تنظیم کنند. ابن اثیر در اسدالغابه داستانی از عقیف کندی نقل می کند که نشانگر پیشتازی حضرت خدیجه (س) در نماز است. عقیف کندی می گوید: در زمان جاهلیت وارد مکه شدم و میزبانم عباس بن عبدالمطلب بود، ناگاه دیدم که مردی آمد و در برابر کعبه ایستاد، سپس پسری را دیدم که در طرف راست او قرار گرفت، و پس از آن زنی را دیدم که پشت سر آنها ایستاد و این دو نفر به پیروی از آن مرد رکوع و سجود می کردند. جریان را از عباس پرسیدم. او گفت: آن مرد محمد بن عبدالله (ص) است و آن پسر برادرزاده ای او و زنی که پشت سر آنهاست، خدیجه همسر محمد (ص) است. کیفیت حضور خدیجه در نماز همراه رسول خدا (ص) علاوه بر آن که مایه خوشحالی و آرامش خاطر پیامبر بود، زمینه توسعه و ترویج اسلام در بین زنان را نیز فراهم ساخت. (ابن اثیر، بی تا، ج ۳: ۴۱۴)

۲-۷- رفع فقر اجتماعی و کمک به نیازمندان

خدمت به مردم از کاربردی ترین شیوه‌های تربیتی برای جذب دلهاست؛ چرا که انسان به طور فطری خود را دلبسته و فریفته کسی می‌داند که به او نیکی کند و یا گره‌ای را از مشکلات زندگی‌اش باز می‌کند. یکی از وظایف اخلاقی - تربیتی هر انسانی در جامعه این است که در برآورده ساختن نیازهای هموعان خود تلاش نماید. رفع نیاز از یک مسلمان و برآورده ساختن حاجت او، نه تنها اجر و پاداشی بالاتر و برتر از بیست حج دارد (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶: ۳۶۵-۳۶۳)، بلکه از محبوبترین کارها نزد خدا به حساب می‌آید (ابی یعقوب، ۱۴۰۵ق، ج ۲: ۱۰) احیا و اعطاء حقوق نیازمندان جامعه، مستلزم نیازها و منابع مالی و ساز و کاری برای آنهاست. وی با پویایی فکر و اندیشه خود به تجارت می‌پرداخت و از این راه، بر مال حلال خویش می‌افزود، بر اقتصاد جامعه، نظارت می‌کرد، گروهی را به خاطر همراهی با کاروان خویش اداره می‌کرد، نیازهای متنوع مردم به کالا و وسایل زندگی را برطرف می‌ساخت و بهتر و مطلوب تر از همه به ندای آزادمندی و آزادیخواهی و ستم ستیزی خویش با روزگارش پاسخ می‌داد. وی در مسائل اجتماعی و اقتصادی مکه شخصیتی تأثیرگذار و نقش آفرین بود.

در شرایطی که مسلمین و رسول اکرم (ص) در نهایت سختی و تحت فشار بودند، حضرت خدیجه ثروت خویش را در اختیار پیامبر گذاشت. اگر مال خدیجه (س) نبود شاید فقر و تنگدستی مسلمین را از پای در می‌آورد (ابن شهر آشوب، بی تا: ج ۴: ۲۱۱). حضرت خدیجه در تمام مدت دوران بعثت، به ویژه در دوران سه سال محصور شدن بنی هاشم در شعب ابی طالب، اموالش را در راه حفظ و ماندگاری اسلام انفاق کرد و در همه سختی‌ها و رنج‌ها همراه پیامبر (ص) بود. همین همراهی و همدلی خدیجه (س) مایه آرامش پیامبر (ص) در برابر آزارهای مشرکان بود (ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۱: ۱۷۱). بدین ترتیب، ثروت خدیجه (س) در راه گسترش اسلام نقش موثری را ایفا کرد؛ به ویژه زمانی که قریش با به کارگیری همه توان خود، از حربه اقتصاد نیز غافل نماند و با ایجاد تنگناهای مالی، مدت سه سال پیامبر (ص) و یارانش را محاصره کامل اقتصادی قرار داد در چنین شرایطی، اموال خدیجه توانست در راه پیشرفت و تقویت اسلام بخش مهمی از توطئه‌های اقتصادی قریش را خنثی نماید و کمک شایسته‌ای به مسلمانان در این زمینه باشد.

۲-۸- رفع بحران‌های عاطفی جامعه با حسن معاشرت

حسن معاشرت، برخورد شایسته و خدمت رسانی به خلق خدا از سفارشات قرآن کریم، پیامبر گرامی اسلام (ص) است. طبق دستورات دین اسلام مسلمانان باید با هم رفتاری نیکو و ملاحظت آمیز داشته باشند.

موضع گیری دلیرانه و کارساز خدیجه در حمایت از آیین جدید و در دفاع از حقوق و آزادی و امنیت آورنده بزرگ آن در آن توفان جهل و جنون و انگیزش تعصب و دنباله روی خشونت از سوی استبداد گران،

گام بلند دیگری بود که راه را به تدریج گشود و برای پیامبر فرصت سازی نمود تا خود و آیین آسمانی اش را در چشم انداز همگان قرار دهد. بانوی خردمند حجاز از جنبه های گوناگون در پیشرفت و استواری اسلام نقش سرنوشت سازی داشت.

۲-۹- حضرت خدیجه (س)، اسوه حضور فراجنسیتی

آدمی را از ابعاد گوناگونی می توان تحلیل کرد و زن و مرد را شناخت. یک وجه تحلیل، وجه و هویت انسانی یا «وجه روانشناختی - انسان شناختی» اوست و وجه دیگر، وجه و هویت اجتماعی یا «وجه جامعه شناختی» اوست.

در «وجه فردی، انسانی و روان شناختی»، به هویت انسانی، شخصیت فردی و جریان روانشناختی شخصیت و زندگانی فرد توجه می شود و ابعاد معرفتی، عقیدتی، اخلاقی و رفتاری، جنبه های به هم پیوسته قابل بررسی و تحلیل در برآورد وجه فردی و انسانی می باشند. در «وجه اجتماعی و جامعه شناختی» هم به نقش، رسالت، جایگاه و مسئولیت اجتماعی آدمی و جریان تغییر و تحول در ابعاد ساخت اجتماعی، ساخت سیاسی، ساخت اقتصادی و فرهنگی و نیز رفتار اجتماعی جامعه و سلوک اجتماعی آدمی نظر افکنده می شود. ابعاد فرهنگی، سیاسی و اقتصادی وجوه به هم پیوسته و قابل بررسی در برآورد وجه اجتماعی آدمی اند. «زن» را و «مرد» را نیز می توان از این دو وجه تحلیل کرد و شناخت.

در تحلیل های انسان شناختی، روان شناختی و جامعه شناختی، الگوها، طرح ها و چارچوب های شناخت های مزبور، در بردارنده مجموعه اوصاف مطلوب فردی و اجتماعی یا شاخصه های تحلیل و تبیین وضعیت مطلوب فردی و اجتماعی پدیده انسانی مورد نظر می باشد.

در معرفی الگو، آن نوع رفتارهای اجتماعی به عنوان «مدل» یا «راهنمای عملی» مد نظر قرار می گیرند که از دیدگاه اسلام، در قرآن و روایات (آموزه های دینی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام) به عنوان نمونه و الگوی عملی معرفی شده اند.

«زن الگو»، در درون خویش به جریان فکری و روحی عمیقی دست یافته است و به پایگاه شناختی، اعتقادی و روحی و رفتاری درست و راستی بر اساس تعالیم و آموزه های دین رسیده است. در اندرون تربیت شده است، خود را، خداوند را، هستی را، جهان را و جامعه و تاریخ را و راه کمال و سعادت و نیکبختی را و پیام آوران و راهبران الهی را شناخته است، آرمان های بلند انسانی و اجتماعی دین را دریافته است، دیانت حق را پذیرفته و نقش و رسالت خویش را در رابطه با خداوند و در برابر خود، دین، تمامی هستی، جامعه و تاریخ، خودآگاه شده است. «زن الگو» بر پایه این شناخت های خودآگاهانه عمیق: «باور و

ایمان به خداوند»، «راه تا کمال و سعادت»، «پیام آوران و راهبران انبیایی» و «آدمیت خویش» و «فرجام اخروی»، در اندرون روح و روان و قلب خود به بار نشسته است و زندگانی و سلوک خویش را بر پایه آن خودآگاهی‌ها و شناخت‌ها و این باورها و عقیده‌ها و این اخلاقیات و ایمان شکل بخشیده است.

در روایت رسول خدا(ص)، خدیجه از زنان بهشتی و از بهترین زنان و در کنار حضرت مریم عمران و آسیه که قرآن کریم به بهشتی بودن آنان بشارت داده، یاد شده است. در ثنای او همین بس که رسول خدا(ص) فرمود: «سوگند به خدا که حق تعالی بهتر از او به من نداد. وی ایمان آورد؛ در حالی که مردم کافر بودند. مرا تصدیق کرد؛ زمانی که مردم مرا تکذیب کردند. مرا با اموالش همراهی کرد. خداوند مرا از او به فرزندان روزی داد؛ هنگامی که مرا از فرزندان زنان دیگر محروم کرد (طبری، ۱۹۹۶م: ۱۰۹) امیر مومنان علی(ع) فرمودند: «سادات نساء العالمین اربع: خدیجه بنت خویلد، فاطمه بنت محمد و آسیه بنت مزاحم و مریم بنت عمران» «سرور بانوان دو جهان چهار بانو است که عبار تند از: خدیجه، فاطمه، آسیه و مریم. پیام این روایات این است که به رازهای عظمت مقام این بانوی ارجمند پی ببریم و شایستگی او را بشناسیم و از او در مسیر تکامل به عنوان برترین الگو، پیروی کنیم (معتزلی، ۲۶۶: ۱۴۰۴).

علاوه بر رسول خدا(ص) اهل بیت آن حضرت نیز همواره افتخار می‌کردند که مادرشان خدیجه است. امام حسین(ع) در مقابل لشکر ابن زیاد در خطابه‌ای فرمود: «هل تعلمون ان جدتی خدیجه بنت خویلد...» آیا می‌دانید که مادر بزرگ من، خدیجه دختر خویلد است. در بین زنان رسول خدا این افتخار نصیب حضرت خدیجه شد که نسل پیامبر(ص) از طریق او باقی بماند و یازده معصوم از نسل او و از طریق فاطمه(س) به وجود بیاید (نیشابوری، بی‌تا: ج ۱: ۴۲۱). از آن بانوی کمال و معنویت در دعای «ندبه» با عنوان «غراء» که به مفهوم بلند جایگاه و پرفراز و پرمعنویت آمده، یاد شده و آن حضرت به این عنوان مفتخر شده است: «أَبْنُ ابْنِ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى وَ ابْنُ عَلِيٍّ الْمُتَضَى وَ ابْنُ خَدِيجَةَ الْغَرَاءِ وَ ابْنُ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى»

۲-۱۰- استقبال از علم و دانش و آگاهی از آموزه‌های دیگر ادیان الهی

اگر گفته شود دین اسلام دین دانش و آموزش برای زندگی سعادت‌مندانه دنیوی و اخروی بشر است، سخنی ناحق گفته نشده است. علم و دانش در اسلام به قدری است که اولین کلمه‌ای که جبرئیل به پیامبر اکرم(ص) گفت، این بود «اقرأ» (سهروردی، ۱۴: ۱۳۶۳). خدای تعالی گفت: «شَهَدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلِكُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (سوره آل عمران / ۱۸). اول ابتدا کرد به خود و ملائکه را دوم گردانید و اهل علوم را سوم. حضرت خدیجه(س) گفت و شنودهایی با مسیحیان و اهل کتاب داشت. در این راستا دریافته بود که پیامبری(ص) در مکه ظهور می‌کند و خورشید وجودش عالم تاب

خواهد شد، از این رو جزو منتظران چنان ظهوری بود تا در پرتو آن، نابسامانی‌های اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه سامان یابد و مردم از آلودگی‌های جاهلیت نجات یابند.

۲-۱۱- ایجاد روحیه همدردی و مهربانی در بین افراد جامعه

سیره عملی و رفتار و معاشرتهای فردی و اجتماعی حضرت خدیجه مملو از مهر و رحمت و عطوفت است. هنگامی که پیامبر پانزده سال قبل از بعثت با خدیجه (س) ازدواج کرد و حلیمه سعدیه، مادر رضاعی پیامبر روزی به مکه آمد و از قحطی و خشکسالی آن سال شکایت کرد. پیامبر این موضوع را با خدیجه در میان گذاشت و خدیجه چهل شتر و گوسفند به حلیمه بخشید. او با شادمانی به سوی خاندانش بازگشت. پس از طلوع اسلام حلیمه به همراه شوهر به مکه آمد و مسلمان شد (مجلسی، بی تا: ج ۴۱: ۱۶۴).

۳- نتیجه

در مباحث علوم اجتماعی، «حضور» به معنای نقش تاثیرگذار فرد در فرایند زندگی جمعی است؛ اعم از این که این نقش در فضای خانه یا بیرون از آن انجام پذیرد؛ درست به همین دلیل است که نقش‌ها و مسئولیت‌های خانوادگی در منظر برخی جامعه شناسان از اساسی‌ترین نقش‌های اجتماعی بشمار می‌روند. آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در اسلام از منبع غیر قابل تردید و بی‌همتای خالق هستی نشأت گرفته که داننده اسرار جان و نیازهای آدمی در زندگی فردی و اجتماعی، مادی و معنوی است. این آموزه‌ها در زیباترین چهره‌اش در زندگی حضرت خدیجه قابل مشاهده است و افراد با پیروی از سبک زندگی ایشان می‌توانند به سعادت و کمال برسند. آنچه حضرت خدیجه را به عنوان الگوی زنان نشان می‌دهد بسط و تجسم افکار و اندیشه‌های تعلیمی وی است. وی چنان به مسائل اخلاقی - اجتماعی و تربیتی اهمیت می‌داد که با وجود چند قرن هنوز، قابل تطبیق و بررسی است.

آن بانوی خرد و راستی پشتیبان پر اقتدار پیامبر در فراز و نشیب زندگی به حساب می‌آمد و شخصیت بزرگی بود که ثروت و دارایی بسیار خویش را در کنار جان نورانی‌اش برای پیشرفت هدف‌های عادلانه و آرمان‌های انسانی پیامبر به او هدیه کرد، و نه تنها در میان زنان مکه که در همه جهان عرب بانویی ترقی خواه و بی‌نظیر بود.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: محمد مهدی فولادوند.

۱. ابن ابی الحدید، فخرالدین ابوحامد عبدالحمید، (۱۳۸۷)، شرح نهج البلاغه، بیروت: بی نا.

۲. ابن اثیر، علی بن محمد، اسدالغابه فی معرفه الصحابه، ج ۴، بیروت: دراحیاء.

۳. ابن بابویه، ابو جعفر محمد بن علی، (۱۳۶۱)، معانی الاخبار، قم.
۴. ابن جوزی، ابوالفرج جمال الدین، (۱۴۰۷/۱۹۸۷م)، زاد المسیر فی علم التفسیر، بیروت: بی نا.
۵. ابن حیان، (۱۴۱۴)، صحیح بن حیان بترتیب ابن بلبان، ج ۱۵، بیروت: مؤسسه الرساله.
۶. ابن شهر آشوب، مشیر الدین ابی عبدالله، (بی تا)، مناقب آل ابی طالب، نجف: المكتبة الحیدریه.
۷. ابی یعقوب، احمد، (۱۴۰۵)، تاریخ یعقوبی، ج ۲، بیروت: دارصادر.
۸. حر عاملی، محمد بن الحسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، ج ۱۵ و ۱۶، تحقیق آل البیت، چاپ چهارم، قم: انتشارات مؤسسه آل البیت.
۹. حمیری، ابوالعباس، (۱۴۱۳ق)، قرب الاسناد، قم: نشر آل البیت لاحیاء التراث.
۱۰. دولابی، محمد بن حماد، (۱۴۱۷ق)، الذریه الطاهره النبویه، کویت: دارالسلفیه.
۱۱. رازی، ابوالفتح، (۱۳۷۱)، روض الجنان، به کوشش محمدجعفر یاحقی، مشهد: ج ۱۹، بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی.
۱۲. سهروردی، شیخ شهاب الدین، (۱۳۷۴)، عوارف المعارف، ترجمه ابو منصور بن عبدالمؤمن اصفهانی، به اهتمام قاسم انصاری، تهران: علمی و فرهنگی.
۱۳. طبری، محب الدین، (۱۹۹۶)، الرياض النضرة، بیروت: دارالغرب الاسلامی.
۱۴. طغیانی، حاتمی، اسحاق، حافظ، (۱۳۹۰)، رابطه ادبیات و اخلاق با رویکردی به آثار نظامی گنجوی، پژوهش نامه ادبیات تعلیمی، سال سوم، شماره دهم.
۱۵. فتال النیشابوری، (۵۰۸ق)، روضه الواعظین، تحقیق سیدحسن الخراسان، ج ۱، قم: منشورات الرضی.
۱۶. مجلسی، محمدباقر، (بی تا)، بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمة الاطهار(ع)، بیروت: مؤسسه الوفاء.
۱۷. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۱)، میزان الحکمه، ترجمه سید ابوالقاسم حسینی، قم: دارالحديث.
۱۸. مطهری، مرتضی، (۱۳۶۸)، مجموعه آثار شهید مطهری، ج ۱۷، انتشارات صدرا.
۱۹. معتزلی، عبدالحمید، (۱۴۰۴)، شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید معتزلی، ج ۱۰، قم: بی نا.

۲۰. میرشریفی، سیدعلی، (۱۳۸۵)، پیام آور رحمت، انتشارات سمت.

۲۱. یعقوبی، احمد بن ابویعقوب، (بی تا)، تاریخ یعقوبی، ج ۲، بیروت: دار صادر.